

**Avşarlı (Afşarlı) Nadir Şah'ın Üçüncü Kars Kalesi
Muhasarasında Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askeri, Lojistik
ve Mali Tedbirler: (1743-1745)**

Uğur Demlikoğlu¹

Öz

Kars Kalesi stratejik konumu nedeniyle eski çağlardan beri birçok devletin hâkimiyet kurmak istediği önemli bir savunma merkeziydi. İpek Yolu'nun üzerinde bulunması, Anadolu'yu Kafkasya'ya, Azerbaycan ve İran'a bağlayan önemli bir kavşak noktasında bulunması dönemin hâkim güçlerinin ilgisini çekmiştir. Kanuni Sultan Süleyman saltanatı döneminde Osmanlı egemenliğine geçen kale, Osmanlı Devleti'nin şark hududundaki en önemli sınır kalelerinden birini teşkil etmiştir. Osmanlı- Safevi harplerinin yaşandığı 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı sefer organizasyonunun önemli bir geçiş güzergâhı olmuştur. Bu durum 18. yüzyılın ilk yarısında da devam etmiştir. 1722 yılında Safevi Devleti'nde başlayan iç karışıklıkları fırsat bilen Rus ordusu Kafkasya'da, Afganlar ise İran'ın doğusunda büyük ilerlemeler gösterdi. Safevi Devleti'nin yıkılma tehlikesine karşı bu duruma sessiz kalamayan Osmanlı Devleti, 1723 yılında Safevi Devleti'ne harp ilan etti. Ardından Azerbaycan, Kafkasya ve Batı İran da 1730 yılına kadar hızlı bir ilerleme gösterdi. Fakat Safevi Hükümdarı Şah Tahmasb'ın ordu kumandanlığına atadığı Nadir, son derece başarılı olmuş ve Osmanlı Devleti'ne karşı önceden kaybedilen toprakları geri kazanmıştır. Kendisini şah olarak ilan eden Nadir, Kars Kalesi'ni 3 defa kuşatmıştır. Nadir Şah en son 29 Temmuz 1744 tarihinde Kars Kalesi'ni muhasara etmiş fakat Osmanlı ordusunun direnişi karşısında başarılı olamamıştır. Osmanlı hükümeti, Nadir Şah'ın Kars Kalesi kuşatmasına karşı kalenin tahkimatı için imparatorluğunun eyalet ve sancaklarında bulunan çeşitli askeri birlikleri kaydırarak kalenin takviyesini gerçekleştirdi. Bu askeri birliklerin lojistik ve finansmanını sağladı. Bu çalışmada, Osmanlı arşiv kaynaklarından istifade edilerek Nadir Şah'ın Kars Kalesi kuşatmasına karşılık Osmanlı Devleti'nin

¹ Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, ugurtarih@hotmail.com, ORCID: [0000-0002-7731-3799](https://orcid.org/0000-0002-7731-3799).

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 28.12.2024

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 07.04.2025

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published as open access under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

kalede aldığı tedbirler, kalede bulundurulmuş askeri birlikler ve bu askeri birliklerin finansmanı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Muhasara, Kale, Finansman, Mevâcib, Nadir Şah.

The Military, Logistic and Financial Measures Taken by the Ottoman Empire in the Third Kars Castle Siege of Nadir Shah of Avshar (Afshar): (1743-1745)

Abstract

Due to its strategic location, Kars Castle was an important defence centre where many states wanted to establish dominance since ancient times. Its location on the Silk Road, at an important crossroads connecting Anatolia to the Caucasus, Azerbaijan and Iran attracted the attention of the dominant powers of the period. The castle, which came under Ottoman sovereignty during the reign of Suleiman the Magnificent, constituted one of the most important border castles on the eastern frontier of the Ottoman Empire. During the Ottoman-Safavavid wars in the 16th and 17th centuries, it was an important transit route for the Ottoman expedition organisation. This situation continued in the first half of the 18th century. In 1722, taking advantage of the internal turmoil in the Safavid State, the Russian army made great advances in the Caucasus and the Afghans in the east of Iran. The Ottoman Empire, which could not remain silent in this situation, declared war against the Safavid Empire in 1723. Afterwards, Azerbaijan, Caucasus and Western Iran showed a rapid progress until 1730. However, Nadir, who was appointed as the commander of the army by the Safavid ruler Shah Tahmasb, was extremely successful and regained the lands previously lost to the Ottoman Empire. Nadir, who declared himself as a shah, besieged Kars Castle 3 times. Nadir Shah last besieged Kars Castle on 29 July 1744, but failed to succeed against the resistance of the Ottoman army. The Ottoman government reinforced the fortress against Nadir Shah's siege of Kars Castle by moving various military units from the provinces and sanjaks of its empire to fortify the fortress. It provided logistics and financing for these military units. In this study, by making use of Ottoman archive sources, the measures taken by the Ottoman Empire in response to Nadir Shah's siege of Kars Castle, the military units stationed in the castle and the financing of these military units are discussed.

Keywords: Kars, Siege, Castle, Financing, Mevâcib, Nadir Shah.

Extended Abstract

Kars was the scene of the struggle of dominant powers due to its location on the historical silk road connecting Anatolia to the Caucasus, Georgia and Iran. The castle was built on a dominant hill and served for the defence of the city and the region. Therefore, importance was given to the

repair and fortification of the castle in the historical process. Kars Castle came under Ottoman rule during the reign of Suleiman the Magnificent and played an important role in the campaigns of the Ottoman Army to the Caucasus, Azerbaijan, Georgia and Western Iran. Kars Castle, like Erzurum, Van and Baghdad, became one of the easternmost frontier fortresses of the Ottoman Empire. After Kars came under Ottoman rule, it provided important services to the Ottoman Army in the Ottoman-Safavid struggle. Kars Castle became the gathering centre of the expeditionary army, the place where the movement plan was made, the ammunition needed by the army was stored, and the maintenance and repair of the weapons was carried out. In addition, it fulfilled many functions such as providing food and logistics for the armies at the forward end and being a shelter for the army that was defeated and had to retreat.

During the reign of Suleiman the Magnificent, campaigns against Safavid lands continued. More than one hundred and fifty thousand Ottoman Army mobilised and arrived at Kars Plain on 5 July 1534. Suleiman the Magnificent sent insulting letters to the Safavid ruler Shah Tahmasb. However, Shah Tahmasb did not want to face the Ottoman Army. On the contrary, he wanted to put the Ottomans in a difficult situation by desolating the places where the Ottoman Army would pass, drying the water sources and burning the crops. Kars was included in the Ottoman territory with the Treaty of Amasya concluded with the Safavid State in 1555. It had the status of a sanjak under Erzurum Province. After the death of Shah Tahmasb in 1576, his son Ismail II took the throne. There were disturbances along the borders. After the death of Shah Ismail II, internal turmoil broke out in the Safavid State. Despite the opposition of Grand Vizier Sokullu Mehmed Pasha, war was declared against the Safavid State. Serdar Mustafa Pasha arrived in Kars from Erzurum in July 1579 with an army of 100.000 men. Seven bastions of Kars Castle were repaired. In the 17th century, military activity continued in Kars Castle due to its geopolitical position in the Ottoman Safavid struggle. The Safavid ruler Shah Abbas took advantage of the Ottoman Empire's wars with Austria and the rebellions in Anatolia and started to win the previously lost lands. In 1606, the Safavid army attacked Kars Castle and the castle was heavily damaged. In 1722, Shah Hussein was on the Safavid throne. Due to his mild temperament, he lost his authority in the state administration in time as those around him accustomed him to debauchery. In the last years of his reign, rebellions broke out. Taking advantage of this, the Ottoman Empire declared war. The Ottoman Army, which moved from Erzurum to Kars, made rapid progress in Georgia, Azerbaijan and western Iran and captured important cities and towns. However, with the appointment of Nadir as the commander of the Safavid Army, he recovered and recaptured the territories he had lost to the Ottomans. After ascending the Safavid throne, Nadir Shah aimed to take the strategically important Kars Castle, which connected Eastern Anatolia to the Caucasus and Iran. His first two sieges ended in failure. Nadir Shah wanted to take Kars Castle in 1744. Nadir Shah's sudden attacks on the cities and towns on the Ottoman border brought the fortification of Kars Castle to the forefront.

Serasker Ahmed Pasha, an experienced statesman, was appointed for the realisation of a strong fortification in Kars Castle. With the appointment of Ahmed Pasha as the army commander, important military units from the provinces of Anatolia, Rumelia, Sivas, Haleb, Trabzon and Adana were dispatched to the fortress. Nadir Shah's third siege of Kars Castle was not successful against the artillery and firepower of the Ottoman Army. Serasker Ahmed Pasha was replaced by Yeğen Mehmed Pasha. Although Nadir Shah's third siege of Kars Castle ended in failure, he continued to disturb Kars and Caucasus with his army. Military units from the Anatolian, Rumelia and Diyarbekir provinces, janissary, cavalry, infantry, cebeci and artillery units joined Yeğen Mehmed Pasha's command.

For this purpose, military personnel from various provinces and sanjaks on the border of the empire moved to Kars Castle. Logistics and financing of these military units were provided. In this study, the measures taken by the Ottoman Empire in response to Nadir Shah's siege of Kars Castle, the military units stationed in the castle and the financing of these military units are discussed.

Giriş

Akkoyunlu hükümdarı Rüstem Bey'in 1498 yılında vefatının ardından Akkoyunlu Devleti, Murad ve Elvend Bey arasında paylaşıldı. Elvend Bey, Azerbaycan ve Diyarbekir'i hâkimiyeti altına alırken; Irak-ı Arap, Fars ve diğer bölgeler de Murad Bey'in egemenliğine geçti. İsmail, 1500 yılında Karabağ'dan Erzincan'a geldi. Ustaclu Türkmenleri kendisini Bingöl yaylalarında görkemli bir törenle karşılayarak hizmetine girdi (Gündüz, 2010: 253). Ardından Şamlu, Dulkadirli, Tekeli, Rumlu, Kaçar, Varsak, Avşar, Çepni ve diğer Türkmen gurupları da İsmail'e katıldı. Böylece İsmail hatırı sayılır büyüklükte bir askeri güce kavuştu (Sümer, 1999: 43-56). Bu askeri güçle harekete geçen İsmail, 1501 yılında Akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza'yı yenilgiye uğratarak Azerbaycan topraklarında hâkimiyetini sağladı. Ardından Irak ve Fars hükümdarı Murad'ı Hemedan'da yenilgiye uğratarak Şiraz ve Bağdad'ı ele geçirdi (Uzunçarşılı, 2011: 228). 1501 yılında Tebriz'de tahta çıkan Şah İsmail, 12 imam inancını merkeze alan Safevi Kızılbaş inancını devletin resmi mezhebi olarak halka kabul ettirmeyi başardı (Öfendiye, 2007: 57, 58).

Şah İsmail, Safevi Kızılbaş inancını Anadolu'da yaymayı hedefledi. 1500 yılında Anadolu'ya gönderdiği halifeleri vasıtasıyla yoğun bir propaganda gerçekleştirdi ve hatırı sayılır bir taraftar kitlesine ulaştı. Osmanlı kaynaklarında Şeytankulu, Sofu, Karabıykoğlu olarak gibi unvanlarla anılan Şahkulu, Antalya yakınlarında yoğun bir faaliyet içindeydi. 1511 yılında bölgede başlayan isyan hareketi Kütahya'ya kadar genişledi. Padişah II. Beyazıt, Vezir-i Azam Hadım Atik Ali Paşa ve Şehzade Ahmed'i, Şahkulu üzerine gönderdi. İsyancılarla Sivas'ın Gökçay bölgesinde karşı karşıya gelindi ve yapılan savaşta Atik Ali Paşa hayatını kaybetti. Şahkulu ise Sivas üzerinden Safevi topraklarına kaçtı (Emecen, 2010: 284-286).

Yavuz Sultan Selim, Trabzon'da sancakbeyliği görevini ifa ettiği dönemde Safevi politikasını yakından takip etmişti. 1508 yılında Gürcistan ve Kütayis seferlerine çıkmış Safevilerin hâkimiyeti altında bulunan Erzincan ve Bayburt'a akınlar düzenlemişti (Kırzioğlu, 1998: 94). 1512 yılında tahta çıkan Yavuz Sultan Selim, saltanatın ilk iki yılını kardeşlerini bertaraf etmekle geçirdikten sonra bütün gücüyle Anadolu'daki Kızılbaş tehlikesini ortadan kaldırmayı amaçladı. Anadolu'da Şah İsmail taraftarlarını ve halifelerini tespit edip hapis veya idam ettirdi. Ardından Şah İsmail'e karşı sefere çıktı. Yorucu geçen bir yolculuğun ardından 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran'da iki ordu karşı karşıya geldi. Kapıkulu ve yeniçerilerin kullandığı top ve tüfek ateşiyle Osmanlı ordusu galip geldi ve iki hafta sonra Tebriz'e girdi. Başta Diyarbekir olmak üzere Doğu Anadolu'nun önemli şehirleri Osmanlı Devleti'ne dâhil oldu (İnalçık, 2009: 138). Yavuz Sultan Selim, Tebriz'den dönüşünde ordusu Kars Kalesi yakınlarında konaklamıştı. Kars Kalesi oldukça bakımsız ve harabe bir durumdaydı (Kırzioğlu, 1977: 362; Kars Tarihi, 2011: 268, 269).

Kanuni Sultan Süleyman, babası Selim gibi İran üzerine seferlere devam etmiştir. 150.000'den fazla askere sahip Osmanlı ordusu harekete geçerek 29

Mayıs 1534 tarihinde Zivin Kalesi'ne ve nihayet 5 Temmuz Perşembe günü Kars Ovası'na geldi. Kanuni Sultan Süleyman, Safevi Hükümdarı Şah Tahmasb'a hakaret içerikli mektuplar gönderdi. Ancak Şah Tahmasb Osmanlı ordusunun karşına çıkmak istemedi. Buna karşın Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri ısıtılaştırarak, su kaynaklarını kurutup ve ekinleri yakmak suretiyle Osmanlıları müşkil bir duruma sokmak istemişti (Kılıç, 2006: 329-332). Kanuni Sultan Süleyman'ın çekilmesini fırsat bilen Şah I. Tahmasb, Kars Kalesi'ne saldırdı. Kalede büyük bir tahribat meydana geldi. Akşehir, Erzincan, Amasya, Sivas, Tokat, Tercan ve Erzurum ve Bayburt gibi yerlerden getirilen 5.000 ırgat ve inşaat ustası Kars Kalesi'ni tamirinde istihdam edildi (Kırzioğlu, 1998: 189). Kanuni Sultan Süleyman, 5 Temmuz 1554 tarihinde Kars'a geldi ve 5 gün kaldı. Tahmasb'ı savaş meydanına çekmek için kışkırtıcı mektuplar yazdı. Ardından Erzurum'a hareket etti. Bunu fırsat bilen Tahmasb, Kars Kalesi'ni kuşatmak istediye de muvaffak olamadı (Kılıç, 2006: 342, 343; İpçioğlu, 2009: 172; Kırzioğlu, 1953: 272). Kars, Safevi Devleti ile 1555 yılında yapılan Amasya Antlaşmasıyla Osmanlı topraklarına dâhil edildi. Erzurum Eyaleti'ne bağlı sancak statüsünde yer aldı (Aydın, 1998: 73).

Şah Tahmasb'ın 1576 yılında ölümünden sonra oğlu II. İsmail tahta geçti. Ancak onun kısa süren saltanatından sonra Safevi Devleti'nde iç karışıklıklar baş gösterdi. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen Safevi Devleti'ne savaş ilan edildi. Erzurum Serdarlığına Lala Mustafa Paşa memur edildi (Peçevi 1992: 32; Uzunçarşılı, 2011: 55-58). Sınır hattında bulunan Kars Kalesi'nin tamir ve tahkimatı sağlandı. Sefer için lüzumlu mühimmat da kalede depolandı (Selaniki, 1999: 123, 125). Serdar Mustafa Paşa maiyetinde bulunan 100.000 dolayında bir ordu ile Temmuz 1579'da Erzurum'dan Kars'a geldi. Kars Kalesi'nin 7 burcu tamir edildi (Demir, 2017: 224-226). Birinci burç Şam Beylerbeyi Hasan Paşa'nın, ikinci burca Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın, üçüncü burca Karaman Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın, beşinci burç Diyarbakir Beylerbeyi Behram Paşa'nın, altıncı burç Rum Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın, iç kalede bulunan yedinci burca Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa'nın uhdesine verildi (Nusret-Name, 2014: 259). Kale surları 5 km'lik bir alanı içermekteydi. İç kalede bulunan beylerbeyi sarayı bakım ve onarımdan geçirilerek Serdar Mustafa Paşa'nın adı verildi. III. Murad adına dış kalenin onarımı sağlandı. Behram Paşa ve İbrahim Kethüda adına camiler yapıldı. Bir mektebin tamiri sağlandı. Kalede görev yapacak 1.000 nefer yeniçeri ve muhafızlar için kışla ve köprüler bina edildi (Nusret-Nâme, 2014: 260; Demir, 2017: 224-226). Kars Kalesi'nin tamirinde Sivas, Amasya, Merzifon, Ankara, Trabzon, Malatya, Elbistan, Divriği, Erzincan, Sinop, Samsun, Kemah, Bayburt, Kayseri ve Niğde kazalarından toplam 1.055 usta istihdamı sağlandı (Aydın, 2021: 4685). 1578 yılında başlayan Osmanlı-Safevi harpleri, 1590 yılında Ferhat Paşa Antlaşmasıyla sona erdi. Osmanlılar, Safevi Devleti ile yapılan antlaşmayla Azerbaycan ve Kafkasya'da önemli kazanımlar elde etti (Öfendiyev, 2007: 331).

17. yüzyılda Osmanlı Safevi mücadelesinde sahip olduğu jeopolitik konumu nedeniyle Kars Kalesi'nde askeri hareketlilik devam etti. Safevi Hükümdarı Şah I. Abbas, Osmanlı Devleti'nin Avusturya savaşlarını ve Anadolu'da çıkan isyanları fırsat bilerek daha önceden kaybedilen toprakları kazanmaya başladı. 1604 yılında Safevi ordusu Kars Kalesi'ne saldırdı ve kalede ağır bir tahribat oluşturdu (Küpeli, 2014: 100). Safevi Hükümdarı Şah Abbas, 1604 yılında Revan'ı, 1623 yılında ise Bağdad'ı hakimetine aldı. Sultan IV. Murad iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Revan seferine çıktı. Sivas ve Erzurum güzergâhını takip ederek 17 Temmuz 1635 tarihinde Kars'a geldi. 8 Ağustos 1635 tarihinde Revan Kalesi alındı. Sultan IV. Murad'ın Revan seferi güzergâhı üzerinde bulunan Kars Kalesi tamir edildi ve askeri tahkimatı sağlandı. Ancak Osmanlı sultanının İstanbul'a avdet etmesinden kısa bir süre sonra kale yeniden Safevilerin eline geçti (Naima, 2007: 812; İnalçık, 2014: 193-224; Aykut, 1984: 198; Orhankazi, 2023: 140). 1639 yılında Safevi Devleti ile Kasr-ı Şirin Antlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre Kars, Ahıska, Şehrizar, Bağdad ve Basra Osmanlı hâkimiyetinde kaldı (Küpeli, 2014: 276).

Kars'ı ziyaret eden Evliya Çelebi Kars Kalesi'nin fiziki yapısı ile ilgili önemli bilgiler aktarmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde verdiği bilgiler şu şekildedir:

Kuzey tarafında ensesi top menzilden uzak yüksek bir dağdır. Onun eteğinde bu kalenin iç kalesi bir tepe üzerine yapılmıştır, ama aşağı hisar bir düz yerde bulunmaktadır. Tamamı beş kat sağlam sur sayılmıştır. Narin kalede ancak bir hane vardır. Kale kapısı doğu tarafına bakmaktadır. Yukarı kale denen orta kale kapısı batı tarafına açık demirden sağlam kapıdır. Bu sur içinde dizdar hanesi, 200 nefer levend haneleri, donanımlı ve mükemmel cephaneleri vardır. Ama bu orta hisarda çarşı, pazar, han, hamam ve imaret yoktur. Bu kaleden aşağı büyük hisar varoşudur ve iki sağlam surdur. Üç adet demirden yeni kapılar vardır. Kapının iç tarafı silah aletleri, tuğulka, ser-penahlar, tüfenkler, mızraklar ve çeşit çeşit savaş aletleri ile bezenmiş, kapıcılar ve bekçiler ile donanmış sağlam kapıdır. Bu kapıların batı tarafına bakar; Su Kapısı ve Çeri Kapısı derler, Erzurum'a açıktır, biri kible tarafına açık Orta Kapıdır ki Kağızman tarafına açıktır ve biri doğu tarafına Behram Paşa Kapisidir, Revan tarafına açıktır. Bu kale duvarının üstünde karavulhanelerde gece gündüz koruyucular gözcülük edip her karanlık gecede kale duvarlarını meşaleler ile aydınlatırlar. Varoş hisarının boyu o kadar yüksek değildir ama gayet geniş ve sağlam taş yapıdır. Ve aşağı kelenin fırdolayı hendeği yerine göldür ki Behram Paşa Kapisinden Orta Kapiya varıncaya kadar kuşatmış hayat suyu göldür. Bu taraftan kaleye asla zafer mümkün değildir. Kalenin etrafında tamamı 220 adet Kakhaha seddi kuleleri vardır ve hepsi 2.080 beden dışıdır. Bu büyük varoşun fırdolayı çevresinin büyüklüğü 5.700 adımdır (Evliya Çelebi, 2006: 386, 387).

Dönemin önemli gezginlerinden biri olan Seyyah Tournefort Anadolu'dan Kafkasya'ya yaptığı seyahatinde Kars'a uğramış ve Kars ve kalesi hakkında bilgiler vermiştir. Tournefort, 6 Temmuz 1701 tarihinde Erzurum'dan hareket ederek 12 Temmuz da Kars'a varmıştı. Seyyah, Kars Kalesi'nin kentin yukarısında bir kayanın üstünde oldukça sarp bir bölgede bulunduğunu, kale surlarının oldukça iyi, ama kulelerin harap bir vaziyette olduğunu nakleder. Ayrıca surların kare biçiminde ve Erzurum Kalesi'nden yarım kat daha büyük olduğunu seyahatnamesinde bildirmiştir. (Tournefort, 2008: 146,147).

1. Osmanlı-Safevi Savaşlarında Kars Kalesi'nin Askeri Lojistiği

1722 yılında Safevi tahtında Şah Hüseyin bulunmaktaydı. 1694 yılından beri Safevi tahtında oturan Şah Hüseyin hükümdarlığının ilk yıllarında devletini iyi idare etti. Fakat yumuşak huylu olması etrafındakilerin kendisini sefahate alıştırmaları nedeniyle zamanla devlet yönetiminde otoritesini kaybetti. Hükümdarlığının son yıllarında ülke içinde isyanlar baş gösterdi (Uzunçarşılı, 2011: 172). Afganlı Mir Üveysoğlu Mahmud Han da Şah Hüseyin'e isyan ederek Kirman, Yezd ve Meşhed kentlerini aldı. 1724 yılında İsfahan'a kadar ilerledi ve şehri kuşattı. Erzurum Valisi Silahdar İbrahim Paşa ise Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklığı İstanbul'a bildirdi (Çelebizâde, 2013: 1330, 1331; Uzunçarşılı, 2011: 172). Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu bu durumu fırsat bilen Osmanlı Merkezi idaresi Safevi Devleti'ne harp ilan etti. 17 Aralık 1722 (H. 8 Rebiü'l-evel 1135) tarihinde Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen Erzurum Valisi İbrahim Paşa, Erzurum'dan Kars'a doğru hareket etti ve 11 gün süren yolculuğun ardından Kars'a vardı. Osmanlı ordusu 146 gün Kars'ta kaldıktan sonra 23 Mayıs 1723 (H. 17 Şaban 1135) tarihinde Tiflis'e doğru harekete geçti ve ardından 19 Haziran 1723 (H. 15 Ramazan 1135) tarihinde ise Tiflis'e ulaştı (MAD.d. 1943, s. 4).

İran'da yönetimi Safevi Devleti'nin elinden alan Afganlı Eşref Şah Hotaki ile 3 Ekim 1727 tarihinde 9 maddeden oluşan Hemedan Antlaşması imzalandı. Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Lûristan, Nihavend, Tebriz, Azerbaycan, Gence, Karabağ ve Revan gibi önemli şehirler Osmanlı topraklarına dâhil oldu (Zinkeisen, 2011: 222,223). Bu ağır antlaşmadan sonra Şah II. Tahmasb, Safevi ordu kumandanlığına Nadir'i memur etti. Nadir Osmanlılarla yapılan bu antlaşmayı tanımadı (Uzunçarşılı, 2011: 222, 223). İstanbul'da çıkan Patrona Halil İsyanı'nı fırsat bilen Nadir, Osmanlı Devleti'nin daha önceden ele geçirdiği topraklara saldırdı ve önemli başarılar elde etti (Subhî Mehmed Efendi, 2007: 317-321; Özcan, 2006: 276). Nihavend, Hamedan ve Tebriz'i Osmanlı Devleti'nden geri aldı (Kimya vd, 2020: 189).

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında Şubat 1732 tarihinde Kirmanşah'da Ahmed Paşa Anlaşması yapıldı. Nahcivan, Revan, Gence, Tiflis, Şirvan, Şamahı Osmanlı Devleti'nde kaldı. Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Luristan ve Erdelan ise Safevi hâkimiyetine bırakıldı (Subhî Mehmed Efendi, 2007: 221, 322; Ateş, 2012: 142). Fakat bu antlaşma iki tarafı memnun etmedi. Nadir ordusuyla birlikte Ekim 1734 tarihinde Gence Kalesi'ni muhasara etti. Üç ay süren muhasarada başarılı olamadı. 24 Mayıs 1735 tarihinde Kars önlerine geldi. Van Valisi Timurtaş Paşa, 30.000 kişilik ordusuyla Nadir'in karşısına çıktı. Fakat Nadir karşısında başarılı olamadı. Kars Kalesi'ni Serasker Abdullah Paşa savunmaktaydı. Nadir, Kars tabyalarına düzenlediği saldırıda Osmanlı topçularının etkili atışları ve kale müdafilerinin direnci karşısında başarılı olamadı (Ateş, 2012: 170-173).

Kars Seraskeri Abdullah Paşa, İstanbul'dan gelen emir üzerine Nadir'in üzerine yürüdü. 14 Haziran 1735 tarihinde Arpaçay da yapılan savaş Osmanlı ordusunun disiplinsizliği nedeniyle ağır bir mağlubiyetle sonuçlandı. Serasker

Abdullah Paşa maktul düştü. Bozguna uğrayan Osmanlı kuvvetleri Kars'a geri döndü (Şem'dânî-zâde, 1976: 39; Kırzioğlu, 1953: 540). Savaş mühimmatı düşman eline geçti. Nadir, elde ettiği bu zaferin ardından Gence, Tiflis ve Revan'ı ele geçirdi (Kimya, 2023: 349). Bu başarıların ardından Kars Kalesi'ni ikinci kez kuşattı (Ateş, 2012: 176, 177). Fakat kaleyi alamadı. Geri çekilirken de ekinleri, tarla ve harmanları yakmış köylülere korkutarak dağlara göçürmüştü (Kırzioğlu, 1953: 541). Nadir, Arpaçay sınırına kadar olan yerleri kendi topraklarına katmayı başardı ve bu savaştan sonra Muğan sahrasına gelerek burayı kendisine mesken kıldı (Shahed, 2016: 47). Nadir'in amacı Revan'da dâhil olmak üzere tüm Azerbaycan topraklarını kendi tasarrufu altına almaktı (Özbek, 2022: 126, Koroğlu, 2022: 124).

Nadir, İran topraklarını Afgan, Rus ve Osmanlı kuvvetlerinden kurtardıktan sonra İran'ın ileri gelenleriyle Mugan sahrasında bir kurultay tertip etti. 1736 yılı başlarında yapılan kurultayda devlete olan hizmetini anlattı. Mevcut İran yönetiminin ister hapisteki Şah Tahmasb'ı ya da mevcut III. Şah Abbas'ı ile yola devam edebileceğini ve kendisinin bu işe karışmayacağını bildirmişti. Fakat kurultayda toplanan çoğunluk Nadir'in şahlığını tasdik etti (Uzunçarşılı, 2011: 124; Uluerler, 2023: 411,412). Safeviler hanedanı sona ermiş ve Nadir Şah'ın 11 yıl sürecek iktidarı başlamıştı. Böylece Avşar Türkmenleri, İran topraklarında hâkimiyetlerini tesis ettiler (Sümer, 1991: 165). Osmanlı, Rus ve Afganların istila ve baskısından kurtulan İran halkı, Nadir gibi bir liderin şah olmasına tepki göstermemekle beraber onu bir kurtarıcı olarak görmüştür (Aslan, 2021: 25).

Nadir Şah'ın Kars Kalesi'ne düzenlediği saldırılar karşısında Osmanlı Devleti tarafından kalenin tahkimatı sağlandı. Kalede bulunan bazı tabyalar, burçlar, kuleler, sur ve kale mazgalları² tamir edilerek çeşitli büyüklükte topraklar yerleştirildi. 1741/42 (H. 1153-54) yılında Kars Kalesi bina emini İbrahim Ağa marifetiyle 3 adet tabya, cephane ve bazı mevziler ile Hüseyin Paşa tabyasına çıkılan bölge tamir edildi (AE.SMHD. I. 171/13105, vrk.3a). Kars Kalesi'nde yapılan tamiratlarla tabyalar genişletilerek ek mazgallar yapıldı. Bu mazgallara çeşitli topraklar konuldu. Tümsek halinde bulunan baş kule genişletilmek suretiyle 11 mazgal inşa edildi. Mazgalların her birisine top tahtasından döşemler yapıldı. Bu mazgalların 6'sına şahi topu, 4'üne balyemez top yerleştirildi. Baş kuleye demirli kepeçeden parmak kapı imal edildi. Kızlaroğlu Kulesi de genişletilmiş ve 6 mazgal yapılmıştır. Tabyanın tahkimatını artırmak için de 6 balyemez topu yerleştirilmiştir. Kalenin orta kapısının sağ tarafında bulunan üçüncü tabyaya da 6 balyemez topu konuldu. Belgeye göre üçüncü tabya 400 adamı istihdam edebilecek kapasiteye sahipti. İç kalede Kanlı Kule yakınında bulunan 4 mazgal tamir edildi. Bu mazgallar 15'er zira³ büyüklüğündeydi. Yine iç kalede 15'er zira' büyüklüğünde 8 adet top mazgalı, iç kalede bulunan baş kuleye de 6 mazgal yapıldı (AE.SMHD. I. 171/13105, vrk. 3a).

² Mazgal: Kale duvarlarıyla burçlarda dışı dar, içi geniş olarak açılan uzunlamasına açılan yarıklara verilen addır (Pakalın,1971: 423.)

³ 16. yüzyılda mimar arşınının değeri 73,333 cm'dir. (Erkal, 1991: 412).

1.1. Vezir Ahmed Paşa'nın Kars'a Tevcihi ve Askeri Nakliyat

5 Mart 1744 tarihinde Rakka Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya ve Kars'ta bulunan yeniçeri zabıtlarına gönderilen hükümde, Kars seraskerliğine Ahmed Paşa'nın tevcih edildiği bildirilmektedir. Bu hususta kendisine bir menşur, hil'at ve murassa kılıçlar ile 15.000 kuruş hediye gönderilmiştir. Nadir, Şah II. Tahmasb'ın oğlu III Abbas'ın yerine Mart 1736 yılında tahta geçmişti. Ancak Osmanlı Devleti Safevi soyundan gelen Şehzade Mirza'yı Safevi tahtına çıkarma gayretindeydi. Bu amaçla Şehzade Mirza Safi'yi Kars Kalesi'ne göndermişti. Nadir Şah ise Lezgiler üzerine sefere çıkmak maksadıyla Azerbaycan'a gelmişti. Serasker Ahmed Paşa'nın Çıldır Valisi Yusuf Paşa ile haberleşip Lezgi taifesinden Osmanlı taraftarı olan Ahmed Han ile Surhay Hanzade Mehmed Han ile ittifak etmeleri istenmekteydi (AE.SMHD. I. 261/21171). Şah Hüseyin'in oğlu Mirza Safi 1744 yılı baharında Kars'a geldiğinde Azerbaycan ve İran'daki İlbeylerine mektuplar göndererek Osmanlı ordusunun yardımıyla atalarının tahtına oturacağını bildirdi. Bu durum Nadir'i tedirgin etti (Kırzioğlu, 1953: 542).

Vezir Ahmed Paşa'nın Kars seraskerliğine tevcih edilmesiyle birlikte kalenin savunulması için askeri birlikler intikal ettirilmiştir. 30 Mart 1744 (H. 15 Safer 1157) tarihli belgede İçel Sancağı mutasarrıfı Hamid (?) Paşa marifetiyle Adana ve civar sancaklarında 10 bayraktan müteşekkil 500 mirî süvari levendinin Kars'a intikali sağlandı. Süvari leventlerinin Kars'a varıncaya kadar geçtikleri yol güzergâhı üzerinde bulunan menzillerde zahirenin temini gerçekleştirildi. Zahire masrafı ise devletin belirlediği mirî fiyat üzerinden tespit edilmiştir. Masraflar mübaşirler tarafından ödenmiş ve menzilin bulunduğu kaza ahalisi tarafından karşılanmıştı (AE.SMHD. I 208/ 16442, vrk. 1).

Turhal Sancağı mutasarrıfı olan Murtaza Paşa'ya 12 Mayıs 1744 (H. 29 Rebiü'l-evvel 1157) tarihinde gönderilen hükümde, mükemmel kapusu halkı ve 1.000 nefer mirî süvari leventleriyle Kars Kalesi'nde görevli Ahmed Paşa'ya katılması emredilmiştir. 1.000 nefer süvari leventlerinin eksik olmaması, güzide ve tam silahlı olması, bahşiş ve ulûfelerinin ödenmesi hususunda Kars seraskeri Ahmed Paşa uyarılmıştır (C.AS. 679/28546). Erzurum'dan Kars'a zahire nakliyatının yanında askeri birlikler de kaydırılmıştır. Erzurum'da Vezir Ahmed Paşa'nın kethüdası bulunmaktaydı. 12 Mayıs 1744 (H. 29 Rebiü'l-evvel 1157) tarihli belgede, kethüdanın maiyetinde bulunan 2.000 nefer bahadır ve tam silahlı adamlarıyla birlikte Ahmed Paşa'ya katılması emredilmişti (C. AS.772/32653). 11 Haziran 1744 (Rebiü'l-âhir 1157) tarihinde Bosna Valisi Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümde, Kars Kalesi için 1.000 nefer süvari levendinin Anadolu Eyaleti'nden tertip edileceği bildirilmektedir. Merkezden gönderilen hükümde, İran seferleri için Bosna Eyaleti'nden 1744-45 yılına ait (H. 1157) 115.863 kuruş imdâd-ı seferiyye vergisinin tahsil edilip mübaşire teslim edilmesi emredilmektedir. 1.000 nefer süvari leventlerinin ulûfe ve bahşiş masrafları da 100 keseye tekabül etmekteydi. Bu masraf da Bosna Eyaleti'nden karşılanmıştı (TS. MA. e. 353/2).

Rumeli Valisi ve Kaptan-ı Derya Vezir Ahmed Paşa, Nadir Şah'ın Musul, Kerkük ve Bağdad taraflarına saldırması üzerine Diyarbekir'e memur edilmişti. Fakat Nadir Şah, Kerkük, Bağdad ve Basra'dan ayrılıp İran topraklarına ve oradan da Azerbaycan taraflarına yöneldi (C. AS. 333/13800). Bunun üzerine Diyarbekir Valisi Ali Paşa ile Rumeli Valisi Ahmed Paşa, Kars'a yöneldi. 14 Mart 1744 (H. 29 Muharrem 1157) tarihinde merkezden gelen emirde, Rumeli Valisi Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunan 500 nefer sipahi, silahdar, serdengeçti ve kapusu halkıyla birlikte Diyarbekir'den ayrılıp Nevruz gününe kadar Kars'a ulaşmaları istenmekteydi (C. AS. 681/28627, vrk.1). Kars'a hareket eden neferlerin günlük verilecek tayinatlarına bakıldığında her bir nefere 1 çift ekmek, her 5 neferine 1 kıyye⁴ et ve her beş neferine 1 kile arpa tevzi edildiği görülmektedir (C. AS. 1034/45386). Nevruz gününde Kars'a hareket etmesi hususunda Trabzon Valisine de emir gönderildi. Trabzon Valisinin mükemmel kapusu halkıyla Kars'a ulaşması ve Serasker Ahmed Paşa'nın maiyetine katılması emredildi (C. AS. 333/13800). 18 Mart 1744 (H. 3 Safer 1157) tarihinde Kars defterdarı Hüseyin Efendi'nin verdiği bilgiye göre Kars Kalesi'nde 11 serdengeçti bayraktarı hizmet etmekteydi. Bayraktarların ağa, alemdar ve mevcut neferlerine 221 çift ekmek, 44 kıyye et tayinatı verildi (C. AS. 1060/ 46622).

7 Eylül 1744 (H. 29 Receb 1157) tarihinde Mısır askeri serdarına, mübaşirlere, Dergâh-ı Âli kapıcılarına gönderilen hükümde, Nadir Şah ile muharebe halinde olan Ahmed Paşa'ya katılmak üzere 12.000 askerin Erzurum'da toplandığı anlaşılmaktadır. Bu ordunun başına Haleb Valisi Çalık Mehmed Paşa başbuğ tayin edilmişti. Ayrıca Mısır askerlerinin de Çalık Mehmed Paşa'nın emrine katılarak Kars'a hareket edilmesi emredilmekteydi (C. AS. 320/13234).

Kars seraskeri Ahmed Paşa'nın emrinde 56.000 neferin hizmet ettiği belgeden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda Vezir Ahmed Paşa'nın emrine katılan sancak ve eyaletler ile mutasarrıflar ve bu mutasarrıfların maiyetindeki asker sayıları verilmiştir.

Tablo 1: Erzurum ve Kars Seraskeri Ahmed Paşa'nın Maiyetinde Bulunan Beylerbeyi ve Sancakbeyleri (15 Şubat 1744- 2 Şubat 1745/ H. 1157)⁵

Eyalet/ Sancak Adı	Nefer Sayısı
Kangırı ve Amasya sancakları mutasarrıfı Vezir Selim Paşa	500
Çorum Sancağı mutasarrıfı olup hala Maraş Beylerbeyi olan Tokmak Hasanpaşazade Ömer Paşa	---
Ankara Sancağı mutasarrıfı olan Halid Paşa	---
Niğde Sancağı mutasarrıfı Abdürrahim Paşa	---

⁴ Halil İnalçık 1 okkanın (kıyye) 1.282 gram olduğunu belirtmiştir. (İnalçık, 1980: 34).

⁵ (C.AS. 843/ 35986, vrk. 1-2.)

Sultanönü Sancağı mutasarrıfı Hüseyin Paşa	---
Alaiye Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa	---
Kayseri Sancağı mutasarrıfı Timur Süleyman Paşa	---
Karaman Beylerbeyi Çeteci Abdullah Paşa	---
Kocaeli Sancağı mutasarrıfı Seyyid Mehmed Paşa	---
Trabzon Valisi Vezir İshak Paşa	---
Haleb Valisi Vezir Hasan Paşa	---
Karahisar-ı Sahib Sancağı mutasarrıfı Sosanzade (?) Ömer Paşa	---
Karahisar mutasarrıfı olup hala Akşehir Sancağı mutasarrıfı olan İbrahim Paşa	---
İçel Sancağı mutasarrıfı	---
Turhal Sancağı mutasarrıfı Murtaza Paşa	---
Köstendil Sancağı mutasarrıfı Genç Ali Paşa kethüdası İbrahim Paşa	5.000
Delvine sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşazade Bayram Paşa	5.000
Yanya Sancağı mutasarrıfı Ali Bekirzade Süleyman Paşa	2.500
İlbasan Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa	400
İskenderiye Sancağı mutasarrıfı Yusuf Paşa	500
Avlonya Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa	750
Ohri Sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa	450
Dukakin Sancağı mutasarrıfı Hudaverdi Paşa	4.000
Prizren Sancağı mutasarrıfı Nureddin Paşa	400
Üsküb Sancağı mutasarrıfı Abdi Paşa	350
Sivas Beylerbeyi Ahmed Paşa	---
İçel Sancağı mutasarrıfı Seydi Gazi Paşa	---
Anadolu Eyaleti askerleri	---
Rakka Eyaleti askerleri	---
Karaman Eyaleti askerleri	---
Sivas Eyaleti askerleri	---
Adana Eyaleti askerleri	---
Erzurum Eyaleti askerleri	---

Nadir Şah'a karşı gerekli tedbirler alınmış çeşitli askeri sınıflara mensup birliklerle kalenin takviyesi sağlanmıştı. Nadir Şah'ın Kars Kalesi muhasarasını bizzat müşahede eden Sırrı Efendi Osmanlı ordusunda disiplinsizliklerin baş gösterdiğini ve askerler arasında firar olaylarının yaşandığını ifade eder. Serasker Ahmed Paşa, Nadir Şah'ın Kars Kalesi muhasarasına karşı 3 zira genişliğinde hendekler kazımış ve hendekten çıkan toprakla metrisler inşa etmişti. Kalenin üç tarafına top tabyası kurdu ve her tabyaya beşer, altışar top koydurdu. Nadir Şah'ın Kars'ı besleyen çayı kesme ihtimaline karşı hayvanların kullandığı küçük bir göle su bırakarak ordunun su ihtiyacını karşılayacak büyüklükte bir göl oluşturdu (Sırrı Efendi, 2012: 25, 26).

Afşarlı Nadir Şah, ordusuyla birlikte 29 Temmuz 1744 tarihinde Kars'ın güneyinde (Kible tarafı) 2 saat mesafede bulunan dağa çadır kurmuştu. Serasker Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunan öncü süvari kuvvetleri Nadir Şah'ın bulunduğu yerde kendisini karşıladı ve 5 saatlik bir çarpışma oldu. Ertesi gün İran ordusu Kars'a 1,5 saat mesafede Erzurum istikametinde Kars Çayı'nın geçtiği Künbed Köyü'ne geldi. Burada topraktan bir kale yaptı. Top mesafesinde taburlar ve siperler oluşturdu. Serasker Ahmed Paşa, ordunun her tarafına top, humbara yerleştirdi. Metrisler oluşturularak istihkâmını sağlamlaştırdı (İzzi Süleyman Efendi, 2019: 38-40; Sırrı Efendi, 2012: 34). İran ordusu, kalenin çevresine kurşun menzili dışında kalacak şekilde "seng" adı verilen taştan yapılmış kule şeklindeki binalar kurmuşlardı. Bu senglerin her birine 70 ile 80 asker yerleştirilebilmekteydi. Nadir Şah, Kars Kalesi'nin su kaynağı kesmek için Kars Çayı'nın önüne 35 gün gibi kısa bir sürede set çekmek istemişti (Sırrı Efendi, 2012: 28). İran kuvvetlerinin Kars Kalesi kuşatması 70 ile 80 gün arası sürmüştü. 25 Eylül 1744 günü Timur Paşa Tabyasının batı tarafına kazılan siperlere ek olarak 5 siper daha kazılmış zenbûrek top yerleştirilmişti. Kars Çayı ise 55 gün başka yöne doğru yatağı değiştirilmişti. Kale altında 27 gün metris muharebeleri cereyan etti (İzzi Süleyman Efendi, 2019: 34). İran ordusunun kaleyi düşürmek için arka arkaya düzenlediği 10 saldırı girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Ayrıca yağın bahar yağmurları ile birlikte nehir suyunun eski yatağına doğru akması Nadir Şah'ın geri çekilmesine neden oldu (Ateş, 2012: 228).

1.2. Yeğen Mehmed Paşa'nın Kars Seraskerliğine Tevcihi

Serasker Ahmed Paşa'nın İran ordusunu başarıyla püskürtmüştü. Hastalığı sebebiyle Kars seraskerlik görevinden ayrıldı. 10 Aralık 1744'te Haleb Valiliği'ne atandı. (Emecen, 1989: 114). Kars Seraskerliğine ise Yeğen Mehmed Paşa getirildi (A.DVN. MHM. d. 151, 68-69).⁶ Yeğen Mehmed Paşa Kars'a geldiğinde maiyetinde önemli bir askeri güç oluşturuldu. Yeğen Mehmed Paşa'nın emrine katılan beylerbeyi, sancakbeyleri nefer sayılarıyla birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁶ Yeğen Mehmed Paşa, daha önceden mecburi ikametle Sakız Adası'na oradan da Eğriboz muhafızlığına, Temmuz 1740 tarihinde Girit Valiliği'ne atandı. Temmuz 1742 tarihinde Bosna Valiliği'ne tevcih edildi. 1744 yılı Ekim ayında Aydın Muhasıllığı görevini yürütmüş ardından 1745 yılı başlarında Anadolu Valiliğine getirilerek Kars seraskerliğine memur edildi (Özcan, 2019: 231).

Tablo 2: Yeğen Mehmed Paşa'nın Maiyetinde Bulunan Beylerbeyi ve Sancakbeyleri (29 Ocak 1745/ H. 25 Zilhicce 1157)⁷

Beylerbeyi/Sancakbeyi/ Askeri Sınıflar	Nefer Sayısı
Anadolu Valisi Şark Seraskeri Yeğen Mehmed Paşa kapusu halkıyla	2.000 nefer 1.000 nefer (Ulûfe, bahşış mevâcibleri verilmek üzere taksim olunan neferler) + _____ 3.000 nefer
Erzurum Valisi Vezir Veli Paşa kapusu halkıyla	1.000
Trabzon Valisi Mehmed Paşa kapusu halkıyla	800
Haleb Valisi Vezir Ahmed Paşa kapusu halkıyla	1.000
Rumeli Valisi Olup Sivas'ta olan Vezir Palu(?) Mustafa Paşa kapusu halkıyla	1.000
Malikâne olarak tasarruf edilen Kangırı ile arpalık olarak tevcih edilen Ankara sancakları mutasarrıfı Süleyman Paşa kapusu halkıyla	500
Aydın Sancağı mutasarrıfı Vezir Mehmed Paşa kapusu halkıyla	1.000
Karaman Valisi Vezir Çalık Mehmed Paşa kapusu halkıyla	1.000
9 Eyaletin neferi 8.800 olup 1.000 nefer de mirîdir. Toplam 9.800 nefer bulunmaktadır.	
ANADOLU EYALETİ	
Karasi Sancağı Mutasarrıfı Cevher Paşa kapusu halkı	150
Sultanönü Sancağı Mutasarrıfı Halid Paşa	100
Karahisar-ı Sahib Sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşa	200
Beyşehir Sancağı mutasarrıfı Cafer Paşa	100
Akşehir Sancağı Mutasarrıfı Sarı Mustafa Paşazade Ali Paşa	50
Amasya Sancağı mutasarrıfı Mamaluzade (?) Osman Paşa	150
Çorum Sancağı mutasarrıfı Çuka Ağası Mehmed Paşa	100
İçel Sancağı mutasarrıfı Hamlizade (?) Ömer Paşa	300
Alaiye Sancağı mutasarrıfı Genç Ali Paşa kethüdası İbrahim	150

⁷ BOA, C.AS. 843/ 35986, vrk. 3-5a.

Paşa	
Kocaeli Sancağı mutasarrıfı Seyyid Mehmed Paşa	150
Hüdavendigar Sancağı mutasarrıfı Kethüda Abdurrahman Paşa	300
Kırşehir ve Aksaray sancakları mutasarrıfı Çalı Yusuf Paşazade Hasan Paşa	200.
Anadolu Eyaleti'nde bulunan 12 Paşanın toplam neferi 1.950'dir.	
RUMELİ VİLAYETİ	
Tırhala Sancağı mutasarrıfı Sülüzade Hasan Paşa	500
Avlonya Sancağı mutasarrıfı Mahmud Paşa	Kapusu halkı 250, mirî piyade 250
Yanya Sancağı mutasarrıfı Kulakzade Mahmud Paşa	Kapusu halkı 300, mirî piyade 250
Delvine Sancağı mutasarrıfı Aslanpaşazade Hacı Mehmed Paşa	Kapusu halkı 300, mirî piyade 250
İlbasan Sancağı mutasarrıfı Pir Alipaşazade Mehmed Paşa	Kapusu halkı 250, mirî piyade 300
İskenderiye Sancağı mutasarrıfı Kudadpaşazade Abdullah Paşa	Kapusu halkı 250, mirî piyade 250
Ohri Sancağı mutasarrıfı Kalanbeyzade Mahmud Paşa	Kapusu halkı 400, mirî piyade 250
Dukakin Sancağı Göğüzade (?) Ali Paşa	Kapusu halkı 150, mirî piyade 300
Prizren Sancağı mutasarrıfı Göğüzade (?) Derviş Ahmed Paşa	Kapusu halkı 150, mirî piyade 300
Üsküp Sancağı Büstevi Mahmud Paşa	Kapusu halkı 100, mirî piyade 300
Kırkilise Sancağı mutasarrıfı Ömer Paşa	Kapusu halkı 50, mirî piyade 300
11 Paşanın kapıkulları halkı 2.700 nefer, mirî piyade 3.000 neferdir. Toplamda 3.000 neferdir.	
EYALETLERDEN TEMİN EDİLEN SÜVARİLER (TAHMİNİ NEFER SAYISI)	
Rumeli Eyaleti askerleri	6.000
Anadolu Eyaleti askerleri	2.000
Karaman Eyaleti askerleri	500

Sivas Eyaleti askerleri	1.000
Adana Eyaleti askerleri	400
Rakka Eyaleti askerleri	400
Erzurum Eyaleti askerleri	1.500
Kars Eyaleti askerleri	300
Haleb Eyaleti askerleri	271
Maraş Eyaleti askerleri	200
10 Eyaletin toplamda sağlanan tahmini süvari sayısı 12.571'dir.	
Tımarlı ve ulûfeli humbaracı ve lağımıcı	200
Sipahi	Terakkili 2.000 nefer, serdengeçti 1.000 nefer
Silahdar	Terakkili 2.000 nefer, serdengeçti 1.000 nefer
Bosna Eyaleti'nde temin edilen mirî süvari	2.000
Sofya'dan temin edilen mirî süvari	2.000
Haşim Bey marifetiyle temin edilen mirî süvari	1.000
Vanlı Resul Ağa marifetiyle temin edilen mirî süvari	1.000
Emlahoroğlu (?) marifetiyle temin edilen mirî süvari	1.000
Çıldır, Bayezid ve Van havalilerinde kışlayan 6'şar aylık ulûfeleri verilen mirî süvari	8.000
Şemhalzade Ahmed Han'a tabi mirî süvari	1.000
İsmihan Kethüdası marifetiyle temin edilen mirî süvari	1.000
TOPLAM MİRİ SÜVARİ: 17.000 NEFER/ SİPAHİ, KETHÜDA VE DİĞERLERİ 6.200 NEFER	
Tokat, Kayseri, Karahisar-ı Şarki, Niksar, Merzifon, Amasya, İskilib, Çorum Kazaabad, Kastamonu, Tosya, Ankara, Beypazarı, Taşköprü, Vezirköprü, Kargı kazalarında ağa ve alemdar marifetiyle temin edilen süvari ve serdengeçtiler	Bölük sayı 30 (Her bölük 120 neferden oluştuğundan toplamda 3.600 nefer bulunmaktadır)
Aydın, Saruhan, Menteşe sancaklarında ağa ve alemdarlar marifetiyle temin edilen süvari ve serdengeçtiler	Bölük sayısı 60 (Her bölük 120 neferden oluştuğundan toplamda 4.800 nefer bulunmaktadır)
Serdengeçti Cebecileri	12 Bayrak (Her bir bayrak 100 neferden oluştuğundan

	toplamda 1200 nefer bulunmaktadır.)
Serdengeçtiyân-ı Tuvânâ	120
Bölükât-ı Erbaa	1.039
Tatar Askeri	10.000
İstanbul'dan gönderilen serdengeçti topçuları	Ağaları 10 nefer, alemdarları 10 nefer
TOPLAM SÜVARİ NEFERİ 7.000'DİR. (DERGÂH-I ÂLİ YENİÇERİLERİNDEN SAKSONCUBAŞI HÜSEYİN AĞA ZABİT VE BAŞBUĞ TAYİN EDİLMİŞTİR.	
PİYADELER	
Rumeli'nin orta ve sol kollarında temin edilen mirî piyade	3.000
Evlâd-ı Fatihan	2.000 mirî 1.096 Eşkinici + _____ 3.096
Rumeli Beylerbeyi marifetiyle temin edilen mirî piyade	3.000
Mısır Askeri	3.000 1.000 (yoklamada bulunmayan) - _____ 2.000
Rumeli'de mevcut olan Ortalar	72 orta (Her bir orta 200 neferden oluştuğundan toplamda 14.400 nefer bulunmaktadır)
Rumeli'de bulunan Yeniçeri Serdengeçtileri	Sağ koldan 25 bayrak Orta koldan 10 Bayrak Sol koldan 10 Bayrak + _____ 50 Bayrak (Her bir bayrak 120 neferden oluştuğundan toplamda 3.480 nefer bulunmaktadır)
Erzurum Eyaleti'nden bulunan Yeniçeri Serdengeçti Beyleri	10 Bölük Erzincan 4 Bölük Kemah 5 Bölük Bayburt 10 Bölük İspir ve Tortum

	+ _____ 29 Bölük (Her bir bölük 120 neferden oluştuğundan toplamda 3.480 nefer bulunmaktadır)
Trabzon Eyaleti'nde bulunan Yeniçeri Serdengeçtileri	25 Bölük (Her bir bölük 120 neferden oluştuğundan toplamda 3.000 nefer bulunmaktadır.)
Cebeci Neferi	1.876
Topçu Neferi	1.530
Top Arabacıları	749
Rumeli'nin üç kolunda bulunan bayraktar, serdengeçti ağaları ve alemdarları	---
Anadolu'nun üç kolunda bayraktar, serdengeçti ağaları ve alemdarları	---
Toplam Piyade Nefer: 42.131	
DİYARBAKIR TARAFLARINDA TERTİP OLUNAN ASKERİ SINIFLAR	
Diyarbakir Valisi Çeteci Abdullah Paşa	Kapusu halkı 1.000 nefer, Süvari 1.000 nefer
Musul Valisi Mehmed Paşa'nın temin ettiği Süvari	1.000
Erdelen Hanı Ahmed Han'ın temin ettiği Süvari	1.000
Erdelan Hanı Ahmed Han'ın maiyetinde bulunan beylerden talep edilen	1.000
İstanbul'dan gelen Dergüzinli Mahmud Paşazade Abdurrahman Bey'in temin ettiği süvari	500
Erdebil Sancağı mutasarrıfı Koç Paşa'nın temin ettiği mirî süvari	500
Salih Ağa marifetiyle Diyarbakir taraflarından temin edilen mirî süvari	5.500
Diyarbakir, Mardin ve civar yerlerden temin edilen silahdar	1000 serdengeçti 500 Terakkili serdengeçti + _____ 1500
Anadolu'nun sağ, sol ve orta kollarında temin edilen sipahi	1000 Serdengeçti 500 Terakkili serdengeçti + _____

	1.500
Zeamet ve Tımar askerleri	978 Diyarbekir Eyaleti 290 Musul Eyaleti 50 Şehr-i Zor Eyaleti + _____ 1.318
Gılmânan-ı Âmid	400
Diyarbakir Eyaleti'nde bulunan hükümet ve sancak mutasarrıfları	---
Musul Eyaleti'nde bulunan hükümet ve sancak mutasarrıfları	---
Şehr-i Zor Eyaleti'nde bulunan hükümet ve sancak mutasarrıfları	---
Kürt beylerine, kumandanlara, kul ağalarına sarf olunmak üzere 500 kese akçe ve 60 adet hil'at irsal olunmuştur.	---
Mardin toprağından Rakka'ya kadar yaylaya çıkan sahilde kalan Milli Aşireti'nden ve sair aşiretlerden temin edilen neferler	---
Antakya'da sakin Serdengeçti bayraklarına başbuğ tayin olunan Tumacıbaşı Kara İbrahim Ağa'ya tahsis edilen bayrak	1 bayrak (120 neferden oluşmaktadır.)
Diyarbakir, Harput ve sair kazalardan temin edilen ağa, alemdar ve serdengeçtiler	30 bayrak (Her bir bayrak 120 neferden oluştuğundan toplamda 3.600 neferdir.)
Niğde mutasarrıfı Ferhad Paşa kapusu halkı	200
Yaya ⁸ Sancağı mutasarrıfı Ferhad Paşa'nın tahririne memur olduğu mirî süvari	500
Şehr-i Zor beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın tahririne memur olduğu mirî süvari	500
İstanbul'dan gelen Süleyman Bey oğlu Ali Bey'in Ferzendi Mehmed Beyin tahririne memur olduğu mirî süvari	500

⁸ Niğde ve Yaya Sancakları mutasarrıflarının Nadir Şah'ın Bağdat, Musul ve Kerkük kalelerini kuşattıkları esnada Diyarbakir'de bulundukları ve daha sonra Kars Kalesi'nde görevlendirildikleri düşünülmektedir.

Kars Seraskerliğine atanan Yeğen Mehmed Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin farklı eyalet ve sancaklarından farklı askeri sınıflardan müteşekkil önemli bir askeri güç oluşturuldu. Yeğen Mehmed Paşa, 26 Haziran 1745 tarihinde Erzurum'dan İran topraklarına doğru ilerledi (Uzunçarşılı, 2011: 305, 306). Nadir Şah kuvvetlerini toplayarak Revan'ın Murat Tepe bölgesinde üssünü kurdu. Burada gerekli hazırlıklarını tamamladı (Shahed, 2016: 357). Osmanlı Ordusu 10 Ağustos 1745 (H. 12 Receb 1158) tarihinde Revan'a yakın Tegarved denilen Nadir Şah'ın kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. Nadir Şah ise siperler kazdırarak Osmanlı ordusuna karşı savunma düzenine geçmişti. Osmanlı kuvvetleri Nadir'in ordusuyla karşılaştıkları ilk günde savaşa tutuştular. Osmanlı ordusu ertesi gün Nadir kuvvetlerini siperlerinin içine kadar sürmeyi başarmışlardı. Metris muharebeleri 3 gün sürmüş ve Nadir Şah'ın ordusu müşkül bir duruma düşmüştü. Fakat Yeğen Mehmed Paşa'nın ağır hastalığı ve muharebe sahasında görünmemesi askerlerin bilhassa süvari leventlerinin moralini bozdu. Yeğen Mehmed Paşa'nın muharebenin çetin geçtiği günde ansızın vefat haberi orduda disiplinin bozulmasına sebep oldu (İzzi Süleyman Efendi, 2019: 116-120). Osmanlı ordusu 20.000'den fazla zayıat vererek Kars'a geri çekilmek zorunda kaldı. Kars'ta henüz ayrılmamış olan Ahmed Paşa yeniden serasker tayin edildi. Altı aylık maaşlarını peşin alan leventlerin muharebede galip gelineceği bir anda taarruz etmekten vaz geçerek geri dönmeleri İstanbul'daki merkezi hükümetin tepkisine neden olmuştu. Savaştan kaçan zabıt ve neferlerinin katledilmesi, mal ve eşyalarının ise öldürenlere verileceği yönünde emirler çıkarıldı (Uzunçarşılı, 2011: 305, 306; Ateş, 2012: 232,233).

1.3. İmdâd-ı Seferiyye

17. yüzyılın sonlarına doğru savaş koşullarının zaruretinden dolayı ortaya çıkan bir vergi türüdür. Osmanlı Devleti, 1683 yılında Avusturya'ya harp ilan etmiş ve Vezir-i Âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kumandanlığında büyük bir orduyu Viyana önlerine göndermişti. Viyana, ikinci defa kuşatılmıştı, ancak sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Osmanlı ordusu ağır bir mağlubiyet almış ve ilk defa büyük toprak kayıpları yaşanmıştı. Avusturya, Venedik ve Lehistan cephelerinde savaş devam ederken Anadolu'da da büyük hoşnutsuzluklar ve asayiş problemleri ortaya çıkmıştı. Dış hazine ve Enderun Hazinesi'nde para kalmamış kapıkulu askerlerinin bir yıllık mevâcibleri ödenememişti. Osmanlı Devleti içinde bulunduğu finansman problemini çözmek maksadıyla 1687 yılında imdâd-ı seferiyye adında şehir ve kasabaların zengin tüccarları ile devlet memurlarından para tedarikine karar verdi. Bu maksatla her tarafa fermanlar gönderdi (Uzunçarşılı, 2011: 482- 486).

İlk uygulamalarında iç borçlanma özelliğine sahipken 18. yüzyıldan imdâd-ı seferiyye ve hazariyye şeklinde bir ayrıma gidilmek suretiyle düzenli vergiler haline geldi. Tıpkı avarız vergilerinde olduğu gibi hane başına toplanan bu verginin muafiyeti sınırlı tutuldu. İmdâd-ı seferiyye vergisi 1699 yılından sonra bir süre unutulmuşsa da 1711 Purut Seferi'nden sonra yeniden tahsil edildi (Tabakoğlu, 2016: 521).

İmdâd-ı seferiyyeler başlangıçta savaş harcamalarına ve mevâcib ödemelerine ek bir katkı sağlamak maksadıyla ödünç alınmıştı. İlk rûzname kayıtlarında alınan meblağın borç olarak alındığına dair kayıtlar düşülmüştür. Ancak daha sonraki defterlerde borç alındığına dair açıklamalara yer verilmemiştir. Önceleri âvarız hanesi başına üç nefer olarak vergilendirilmiştir. Daha sonra bu yükümlülük paraya çevrilmiştir. Osmanlı Devleti, 1717 ve 1718 yıllarında imdâd-ı seferiyye yükümlülüğüne yeni bir düzenleme getirdi. Önceki yıllarda toplanan imdâd-ı seferiyyenin ortalaması temel alınarak eyalet başına bir meblağ belirlenerek sancaklara pay edildi. Sancaklardan da kazaların ödeme gücüne göre tevzi edildi (Tabakoğlu, 2016: 521).

Kars'ta bulunan ordunun levazım ve mühimmat masraflarının temini için imdâd-ı seferiyye vergisinin imparatorluğun farklı coğrafyalarındaki eyalet ve sancaklardan tahsil edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. 8 Nisan 1742 tarihinde Arapgir ve Divriği kazalarının kadılarına gönderilen hükümden; Kars, Van ve Erzurum kalelerinde görevli Dergâh-ı Âli topçularının 1740-41 (H.1153) yılına ait mevâcib ve zahire masraflarının Arapgir ve Divriği kazalarının imdâd-ı seferiyye vergisinden ödendiği anlaşılmaktadır (C. AS. 388/ 16024).

28 Şubat 1744 tarihli belgede, Kars seraskerliğine atanan Ahmed Paşa'ya acilen tevcih edilmek üzere Anadolu Eyaleti'nin 1744-45 (H.1157) yılına ait imdâd-ı seferiyye vergisinin tahsil edilip Hâzine-i Âmire'ye teslim edilmesi istenmekteydi. Daha önceden Anadolu Eyaleti'nden tahsil edilen ve Hâzine-i Âmire'de bulunan 50.000 kuruş imdâdiye vergisinin ise Serasker Ahmed Paşa'ya intikal ettirildiği belgede vurgulanan diğer bir husustu (C. DH. 208/ 10373).

İmdâd-ı seferiyye vergisinin toplandığı diğer bir eyalet de Bosna'dır. İmdâdiye vergisinin toplanılması hususunda Bosna Eyaleti Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya ve Bosna Eyaleti'nde bulunan kadılara 29 Şubat 1744 tarihinde emir gönderildi. Gönderilen emirde, Bosna Eyaleti'nin 1744-45 (H.1157) yılına ait belirlenen 115.863 kuruşluk imdâdiye vergisinin tahsil edilerek Anadolu Eyaleti'nden Kars Kalesi'ne memur edilen 1.000 nefer süvari levendinin ulûfe ve bahşişlerinin ödenmesi istenildi. Bosna Valisi Mehmed Paşa'nın 115.863 kuruş imdâdiye vergisinin haricinde sonradan alınacak hazariyye ve imdâdiye vergisinin tanziminde dikkatli olması hususunda kendisi uyarıldı. Muharrem ayının 10. gününde toplanan ve taksit yapılmayan imdâdiye vergisinin Muharrem ayının ilk gününde acilen toplanılması gerektiği kendisine bildirildi (C. AS. 333/ 13812).

29 Şubat 1744 (H. 15 Muharrem 1157) tarihinde Rumeli Valisine gönderilen emirde, Kars Seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetine katılacak ordunun ihtiyaçları ve Anadolu'dan temin edilen 1.000 süvari levendinin bahşiş ve ulûfeleri için imdadiye vergisinin tahsil edilmesi emredilmekteydi. Rumeli Eyaleti'nden 1744-45 (H. 1157) yılına ait belirlenen imdâdiye vergisinin tutarı da 330 kesedir. Bosna Valisine gönderilen emirde olduğu gibi hazariyye ve imdadiye vergilerinde taksit yapılmayacağı ve sefer nedeniyle vergilerin Muharrem ayının ilk gününde toplanacağı Rumeli Valisine bildirildi (C.AS. 681/ 28627, vrk. 5). İmdâdiye

vergisinin toplandığı diğer sancaklar da Çorum, İçel ve Akşehir'dir. Arpalık şeklinde tasarruf edilen Çorum Sancağı Mutasarrıfı İbrahim'e, İçel Sancağı Mutasarrıfı Hamid'e, Aksaray Mutasarrıfı İbrahim'e gönderilen emirlerde, 1744-45 (H. 1157) yılına ait imdâdiye vergisinin toplanılması istenildi. Mutasarrıflara maiyetlerindeki neferleriyle birlikte Kars'ta bulunan Serasker Ahmed Paşa'ya bir an önce katılmaları hususunda da kendilerine emirler gönderildi (C. AS. 335/13879).

İmdâdiye vergisinin toplanılmasında bazı kaza ahalilerinin hoşnutsuzlukları ve muhalefet ettikleri de görülmektedir. Nitekim 16 Mart 1744 (H. 1 Safer 1157) tarihinde Teke ve Hamid sancakları mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya gönderilen hükümden bu durum anlaşılmaktadır. Olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Sivas Beylerbeyinden imdâd-ı seferiye vergisinin toplanılması için İstanbul'dan emir verilmiş ve kazalara düşen vergi miktarı belirlenmişti. Fakat Amasya Sancağına bağlı Kedegra (Vezirköprü) Kazası ahalisi imdâdiye vergisine karşı muhalefet etti. İmdâdiye vergisinin tahsili için görevlendirilen Mehmed ve adamları birkaç gündür kazada bulunmaktaydılar. Miktarı önceden belirlenmiş ve bir defa tahsil edilen imdâdiye vergisinin alınmasına karşı kaza ahalisi isyan etti. Ellerine geçirdikleri harp ve silah aletleriyle mahkemenin önüne geldiler. Mahkemeyi basıp taşla tuttular. Kadiya hakaret ve küfürlerde bulundular. Ardından ellerindeki bir kalkanla kadiya vurarak öldürdüler. Kadının emval ve eşyasını yağmaladılar. Bu olay diğer kazalara da sirayet etti. Bunun üzerine İstanbul'dan Amasya Sancağı naibi Seyyid Mehmed ile Teke ve Hamid mutasarrıfı Mehmed'e, Kedegra'da isyan çıkaranların isimlerinin tespit edilmesi ve bu isyana gizliden ya da alenen destek veren her kim ise gizlice araştırılması istendi. Ayrıca suçluların müstahak oldukları şer'i cezanın tertip edilerek kalebent cezasının uygulanması emredildi (C. DH. 235/11720).

Kars Seraskeri Ahmed Paşa'nın emrine Kırım'dan 10.000 Tatar askeri de katılmıştı. Tatar askerlerinin levazım masrafları Özi Eyaleti'nin 1745-46 (H. 1158) yılı imdâdiye vergisinden karşılanmıştı. Özi Eyaleti'nden Kırım askerlerinin levazım ihtiyaçları için toplanılan verginin tutarı da 15.000 kuruştur (TS. MA.e 332/22).

Serasker Ahmed Paşa'dan sonra Kars Kalesi seraskerliğine Yeğen Mehmed Paşa atanmıştır. Tahsil edilen imdâdiye vergisi Yeğen Mehmed Paşa'ya irsal edilmiştir. Toplanan İmdâd-ı seferiye vergisi önce Hâzine-i Âmire'de toplanılıyor ve Hâzine-i Âmire'den de Yeğen Mehmed Paşa'ya havale ediliyordu. Nitekim 8 Şubat 1745 (H. 6 Muharrem 1158) tarihinde Kars Seraskeri Vezir Mehmed Paşa'ya imdâd-ı seferiye vergisinden Hâzine-i Âmire'ye aktarılan 75.000 kuruş tutarında bir ödeme gerçekleştirilmişti (TS. MA.e 501/25). 22 Ocak 1746 (H. 29 Zilhicce 1146) tarihli belgede Anadolu Eyaleti'nin 1745-46 (H. 1158) yılına ait 75.000 kuruş imdâd-ı seferiye vergisinin tahsil edilip İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu meblağın 15.880 kuruşu ise Kastamonu Sancağından temin edilmiş ve Hâzine-i Âmire'ye intikali sağlanmıştı. Anadolu Eyaleti'nden 50.531 kuruşun imdâdiye vergisinin daha toplanılması kararlaştırıldı ve bu işe Dergâh-ı Âli

kapıcıbaşlarından Abdalbaki Ağa mübaşir olarak atandı. Abdalbaki Ağa hesabında bulunan 52.584 kuruş imdâdiyye vergisini Kars'ta bulunan ordu defterdarına havale etti. Defterdara teslim edilen miktarın makbuzuna mühürlü temessük verildi ve Hâzine-i Âmire defterine kaydı düşüldü (TS. MA.e 640/9).

İstanbul'dan Adana Beylerbeyi Murtaza Paşa'ya ve Sis Kadısına 7 Mart 1746 (H.13 Safer 1159) tarihinde gönderilen hükümde, Anadolu Valisi olup Kars Seraskerliğine tayin olunan Vezir Ali Paşa'nın emrine katılan 400 nefer süvari neferinin bahşış, ulûfe ve zahire masraflarının Sis Sancağının 1746-47 yılı (H. 1159) imdâdiyye vergisinden karşılanması istenmiştir. Talep edilen vergi miktarı da 1.357,5 kuruştur. Fakat Sis halkı bu vergiye karşı muhalefet etmiş ve bu durum İstanbul'a bildirilmişti. İstanbul'dan gönderilen emirde belirlenen meblağın bir an önce toplanılması, tehir veya geciktirilmemesi yönünde Sis kadısı ikaz edilmiştir (AE. SMHD. I. 180/14008).

10 Mart 1746 (H. 16 Safer 1146) tarihinde Divriği Sancağına tabi kazaların kadılarına, imdadiyye vergisinin tahsil edilmesi hususuna tayin edilen Halil ve kethüdalarına emir gönderildi. Gönderilen emirde, 1746-1747 (H. 1159) yılı Divriği Sancağından 5.000 kuruş imdâdiyye vergisinin tahsil edilmesi istenmekteydi. 5.000 kuruş imdadiyye vergisiyle Kars Seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetine katılan Beyşehir Sancağı Mutasarrıfı Göçek Cafer Paşa'nın emrindeki cenkçi mirî süvarilerin bahşış, ulûfe ve diğer masraflarının ödenmesi amaçlanmıştır. Divriği Sancağı için belirlenen meblağın tahsilinin geciktirilmemesi, vergiyi ödemede muhalefet edenlerin isimlerinin tespit edilip İstanbul'a bildirilmesi yönünde mübaşir ikaz edilmiştir (AE. SMHD.I. 189/ 14670).

7 Mart 1746 (H. 13 Safer 1159) tarihinde Adana Beylerbeyi Murtaza Paşa'ya, Tarsus Kadısı ve voyvodasına gönderilen hükümde, Kars Seraskeri Ahmet Paşa'nın emrine tayin edilen 400 nefer cenkçi süvari neferlerinin bahşış, ulûfe ve zahire masraflarının karşılanması maksadıyla Tarsus Sancağından 5.000 kuruş imdâd-ı seferiyye vergisinin toplanılması istenilmiştir. Fakat bu verginin 2.350 kuruşu tahsil edilmişti. Tahsil edilemeyen 2.650 kuruş imdâdiyye vergisi ise Tarsus Sancağına bağlı Elvanlı, Gökçeli, Ulaş, Kusun ve Kuştemur kazalarından karşılanmıştır. Tertip edilen tevzi defterine göre 750 kuruşu Elvanlı, 350 kuruşu Gökçeli, 950 kuruşu Ulaş, 450 kuruşu Kusun, 150 kuruşun ise Kuştemur Kazasından tahsil edilmiştir. Belgede, kaza ahalilerinin bu vergiye muhalefet etmeleri halinde şiddetli bir ceza ile karşılaşacağı, muhalefet edenlerin isimlerinin tespit edilip İstanbul'a bildirileceği ve Kıbrıs Adası'na sürgüne gönderileceği bildirilmekteydi. Dolayısıyla kaza ahalilerinin her ne olursa olsun bu vergiyi ödemekle yükümlü olduğu hususunda Tarsus Kadısı ve voyvodası uyarılmıştı (AE. SMHD. I. 180/13988).

1.4. Mevâcib Ödemeleri

Sözlükte “yapılması, verilmesi gerekli olan” mâ vecbe kelimesinden gelen mevâcib terimsel olarak asker ve memurlara belirli dönemlerde verilen

maaşları ifade etmektedir. Bu bağlamda ulûfe ile aynı anlama gelmektedir (Afyoncu, 2004: 418).

Kapıkulu askerlerinin üç ayda bir almış oldukları maaşlarına ulûfe denilmektedir. Yeniçerilerin aldıkları ulûfelere resmi defterlerde mevâcib veya vacib tabiri kullanılmıştır. Ulûfeli askerlerin mevâcibleri üç ayda bir olmak üzere senede dört dönemde ödeniyordu. Hicri ayların üç isminin baş harfleri alınarak 4 dönem belirlenmiştir. Hicri aylardan Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel aylarının ilk harfleri olan M, S, R harflerinin birleşmesinden Masar dönemi oluşurken, Rebiü'l-ahir, Cemaziye'l-evvel, Cemaziye'l-ahir aylarının ilk üç harfinin alınmasıyla Recec dönemi oluşmuştur. Receb, Şaban aylarının ilk harfiyle Ramazan ayının N harfinin birleşmesinden Reşen Dönemi, Şevval ayının son harfiyle Zilkade ve Zilhicce aylarının ilk harflerinin birleşmesinden Lezez dönemi oluşmuştur. Masar ulûfesi Muharrem ayında, Recec ulûfesi Cemaziye'l-evvel ayında, Reşen ve Lezez Dönemine ait olan ulûfelerin ikisi de Şaban ayı içinde verilmekteydi. Son iki maaşın birleştirilerek bir arada verilmesine kisteyn mevâcibi denilmekteydi (Uzunçarşılı, 1988: 411, 412).

Mevâcib defterlerinde kalelerde mevcut bulunan cemaat ortaları, sekban ve ağa bölükleri diğer askeri sınıfların mevcudu kayıt edilirdi. Bu askeri sınıfları yevmiyeleri, ölüm, azil gibi nedenlerle askerlikle ilişkisi kesilenler ve nihayetinde tüm askeri personelin alacakları ücretler 88,5 ile çarpılarak Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemlerine ait ulûfeleri ortaya konulmaktaydı (MAD.d. 6315, s. 297; Kılıç, 2012, s. 90).

Kars Kalesi'nde bulunan çeşitli askeri sınıflara mensup ordunun mevâcib ödemeleri de yapılmıştır. 10 Şubat 1743 (H. 15 Zilhicce 1155) tarihinde kalede bulunan yeniçeri askerlerine 8 Mart 1742- 24 Şubat 1743 (H. 1155 Masar, Recec, Reşen, Lezez) tarihleri arasında 30.000 kuruş mevâcib ödemesi amaçlanmıştır. İstanbul'dan gelen emirde, bu masrafın Sayda ve Beyrut mukataasından karşılanması istenmiştir. Ancak Sayda ve Beyrut mukataasından gelen meblağ 17.000 kuruştur. Dolayısıyla 13.000 kuruş eksik kalmıştır. Bu meblağın ödenememesinde bölgenin sefil ve zillet içinde bulunduğu bilgisi belgede yer almıştır (C.AS. 501/20936). 8 Mart 1742- 24 Şubat 1743 (H. 1155) tarihleri arasında Kars Kalesi'nde görevli yeniçerin bazı mevâcibleri Haleb Eyaleti'nin duhan gümrüğü mukataası malından karşılanmıştır. İsmail Bey 3 Mayıs 1744 (H. 20 Rebiü'l-evvel 1157) tarihinde Kars Kalesi'nde görevli yeniçerilere ödenmek üzere Haleb mukataasından elde edilen 5.000 kuruşu hazineye teslim etmiştir (SMHD. I. 167/12654).

28 Nisan 1744 (H. 15 Rebiü'l-evvel 1157) tarihinde Kars Kalesi'nde daha önceden görev yapan 94 ve sonradan kaleye intikal eden 100 nefer olmak üzere toplamda 194 nefer Dergâh-ı Âli topçu neferi bulunmaktaydı. Toplam yevmiyeleri de 2.349 akçedir. 25 Şubat 1743- 14 Şubat 1744 (H. 1156) tarihleri arasında topçulara ödenen Masar, Recec, Reşen ve Lezez (H. 1156) mevâcibleri Aydın muhassılı Mehmed Paşa tarafından Aydın cizyesi gelirlerinden ödenmiştir (AE.SMHD. I 173/13370). Kars Kalesi'nde görevli Dergâh-ı Ali topçu, cebeci ve top

arabacılarının 25 Şubat 1743- 14 Şubat 1744 tarihleri (H. 1156) arasındaki mevâcibleri Haleb muhassıllığı malından karşılandı (TS.MA.e. 892/1). Kalede görevli Dergâh-ı Âli cebecilerinin 1744-45 (H. 1157) yılı mevâcibleri ise Erzurum cizyesi malından ödendi (AE. SMHD. I 166/12611).

12 Mart 1744- 11 Mart 1745 (H. 27 Muharrem 1157- 7 Safer 1158) tarihleri arasında Kars Kalesi'nde görevli 302 nefer müstahfız ile azeb askeri sınıfının zabitleri bulunmaktaydı. Bu neferler günlük 6.910 akçe yevmiye tasarruf etmekteydiler. Yıllık mevâcib tutarı da 4225,5 kuruştı. Yine aynı tarihler arasında kalede istihdam edilen 300 nefer azeb askerinin tasarruf ettiği yevmiye miktarı 6.910 akçe, senelik mevâcib tutarı da 4.225,5 kuruştur (BOA, AE. SMHD.I. 187/14484). Kars Kalesi'nde bulunan terakkili sipahilere 18 Kasım 1743- 9 Ağustos 1744 (H. 1 Şevval 1156- 9 Cemaziye'l-âhir 1157) tarihleri arasında 14.445,5 kuruş mevâcib ödemesi yapılmıştır. Bu masraf 1745-46 yılı (H.1158) Haleb muhassıllığı malından karşılanmıştır (SMHD.I. 186/14452).

Kars Kalesi muhafazasında bulunan cemaat ortaları, sekban, ağa bölükleri ile bayraktar bölüklerine mensup yeniçerilerin ödemesi de gerçekleştirilmiştir. 15 Şubat 1744- 2 Şubat 1745 (H. 1 Muharrem 1157- 29 Zilhicce 1158) tarihleri arasında Kars Kalesi'nde 6.741 nefer yeniçeri bulunmaktaydı. Bu neferlerden 1.616'sı ölüm, azil ve mahlûl gibi nedenlerle kaydı silinmiştir. Geriye kalan 5.125 nefere 56.324 akçe yevmiye takdir edilmiştir. Bir yıllık mevâcib tutarı ise 199 yük 38.340 akçedir. Bu masraf 1746-47 (H. 1159) yılı Trablusşam, Sayda, Beyrut ve Haleb eyaletlerinin mukataa gelirlerinden karşılanmıştır. Trablusşam Eyaleti'nden 80.000 kuruş, Sayda ve Beyrut eyaletlerinden 50.000 kuruş, Haleb Eyaleti'nden ise 36.152,5 kuruş olmak üzere toplamda 166.152,5 kuruş ödeme yapılmıştır (SMHD.I. 241/19534, vrk 1-2). Trablusşam Eyaleti'nden 80.000 kuruşun tahsiline memur olan selyaneci çavuşun yolda eşkiya tarafında basılıp elindeki tahrir hükmünü kaybetmesi üzerine Rûzname-i Hümayun'dan yeniden emir çıkarılarak bölgeye intikali sağlanmıştır (SMHD. I. 195/ 5310).

Sivas Valisi Selim Paşa'ya, Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya, Mardin aşireti mukataasına tabi yerlerin kadılarına 24 Kasım 1745 (H. 29 Şevval 1158) tarihinde hüküm gönderilmiştir. Gönderilen hükümde, Erzurum, Kars ve Taman kalelerinin muhafazasında bulunan Dergâh-ı Muâlla topçularının 1743-1745 yılı (H. 1156 ve 1157) mevâcib ve zahire masraflarının 1746-47 (H. 1157-1158) yılı Sivas Eyaleti avarız, nüzul, zeamet, tımar, cebeci, mütekaid, cebelü bedeliyesinden ve Mardin aşireti mukataasından karşılanması istenmiştir (AE. SMHD. I.185/ 14361).

Sonuç

Kars Kalesi'nin Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra Kafkasya, Azerbaycan ve İran coğrafyasına düzenlenen seferlerde Osmanlı ordusuna önemli üs merkezi olduğu sonucuna varılmıştır. 16 ve 17. yüzyıllarda vuku bulan Osmanlı-Safevi mücadeleleri 18. yüzyılın ilk yarısında da devam etmiştir. 1722 yılında Safevi tahtında bulunan Şah Hüseyin, hükümdarlığının son zamanlarında devlet yönetiminde otoritesini iyice kaybetmiş

ve Safevi Devleti'nde isyanlar ortaya çıkmıştı. Bu durumu fırsat bilen Ruslar Kafkasya'da, Afganlar da İran'ın doğusunda büyük ilerlemeler göstermişti. Osmanlı Devleti, İran'ın içinde bulunduğu bu durum karşısında 1723 yılında Safevi Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Erzurum'dan Kars'a hareket eden Osmanlı ordusu Gürcistan, Azerbaycan ve Batı İran topraklarında hızlı bir ilerleme göstermiş, önemli şehir, kasaba ve beldeleri ele geçirmiştir. Fakat Tahmasb Kulu Han Nadir'in Safevi ordu kumandanlığına getirilmesiyle birlikte İran ordusu toparlanmış ve Osmanlılara karşı kaybettiği bölgeleri yeniden elde etmiştir. Nadir Şah, tahta oturduktan sonra Doğu Anadolu'yu Kafkasya ve İran'a bağlayan stratejik öneme haiz Kars Kalesi'ni almayı hedeflemiştir. Nadir Şah'ın ilk iki Kars Kalesi kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı hükümeti, Safevi hanedanı soyundan gelen ve daha önceden Osmanlılara iltica etmiş Şah Hüseyin'in oğlu Şehzade Mirza Safi'yi Nadir Şah'ın yerine tahta çıkarma gayreti içindeydi. Bu maksatla Şehzade Mirza Safi, 1744 baharında Kars'a geldi. Bu haberi alan Nadir Şah, Kars Kalesi'ni üçüncü kez kuşattı ve Şehzade Mirza Safi'nin tahta çıkması engellendi. Osmanlı Devleti, Kars Kalesi'nin tahkimatını güçlendirmek amacıyla imparatorluğun muhtelif eyalet ve sancaklarda görevli askeri birlikleri kaleye konuşturdu.

Kars Kalesi'nde güçlü bir tahkimatının gerçekleştirilmesi için tecrübeli bir devlet adamı olan Serasker Ahmed Paşa görevlendirildi. Ahmed Paşa'nın seraskerliğe getirilmesiyle birlikte Anadolu, Rumeli, Sivas, Halep, Trabzon, Adana eyaletlerinden önemli askeri birlikler kaleye sevk edilmiştir. Nadir Şah'ın Kars Kalesi muhasarasına karşı Ahmed Paşa'ya katılmak üzere 12.000 asker Erzurum'da toplanmıştır. Ahmed Paşa'nın maiyetine katılacak neferlerin ekmek, arpa ve et gibi tayinatları yolda tevzi edilmiştir. Yapılan askeri sevkیاتlarla birlikte Kars seraskeri Ahmed Paşa'nın emrinde 56.000 neferin hizmet ettiği dikkat çeken önemli bir husustur.

Nadir Şah'ın üçüncü Kars Kalesi kuşatması Osmanlı ordusunun top ve ateş gücü karşısında başarılı olamamıştır. Serasker Ahmed Paşa'nın yerine Yeğen Mehmed Paşa atanmıştır. Nadir Şah'ın üçüncü Kars Kalesi kuşatması başarısızlıkla sonuçlansa da ordusuyla Kars ve Kafkasya'yı rahatsız etmeye devam etmiştir. Yeğen Mehmed Paşa'nın emrine Anadolu, Rumeli ve Diyarbekir eyaletlerinde bulunan askeri birlikler ile çeşitli cemaat ortaları, sekban ve ağa bölüklerine mensup Dergâh-ı Âli yeniçeri, süvari, piyade, cebeci, topçu birlikleri katılmıştır. Fakat 11 Temmuz 1745 yılında Revan'ın kuzeyinde yapılan savaş askeri disiplinin sağlanamaması sebebiyle kaybedilmiştir. Kars Seraskeri Yeğen Mehmed Paşa hayatını kaybetmiş, onun yerine Ahmed Paşa yeniden Kars seraskerliğine getirilmiştir. Ahmed Paşa'nın kısa süren seraskerlik görevinin ardından Kale'ye Ali Paşa atanmıştır.

Kale'de görevli askeri personelin maaş, zahire, mühimmat ve diğer masraflarının karşılanması maksadıyla imdâd-ı seferiyye vergisi tahsil edilmişti. Özi, Bosna, Anadolu, Sivas ve Adana eyaletleri imdâdiyye vergisinin toplandığı önemli eyaletlerdir. İstanbul'daki merkezi hükümet imdâdiyye vergisinin

alınmasında muhalefet edenlere karşı sert cezalar uygulamıştır. Taşra yöneticilerine gönderilen emirlerde imdâdiyye vergisine muhalefet edenlerin isimlerinin İstanbul'a bildirilmesi ve haklarından gelinmesi emredilmiştir. Kalebentlik ve sürgün cezalarının tatbik edileceği belgelerde yer almıştır. İmdâdiyye vergisine halk zaman zaman tepki de göstermiştir. Amasya sancağına bağlı Kedegra (Vezirköprü) Kazası ahalisi imdâdiyye vergisine karşı muhalefet etmiştir ve mahkeme binasını basarak taş tutmuştur. Ardından mahkeme kadısı katledilerek emval ve eşyası yağmalanmıştır. Bu isyan civardaki kazalara da sirayet etmiştir.

Kale'de görevli kapıkulu askerlerine 3 ayda bir ulûfe ödemesi gerçekleştirilmiştir. Askerlerin moral ve motivasyonunun artırılmasında zahire ve mühimmat gereksinimlerinin karşılanması kadar mevâciblerin tahsil edilmesi de son derece önemlidir. Kars Kalesi'nde görevli kapıkulu neferlerinin mevâcibleri; Sayda, Beyrut, Trablusşam, Haleb, Erzurum eyaletleri mukataasından, Aydın Sancağı cizyesinden, Sivas Eyaleti avarız, nüzul, zeamet, tımar, cebeci, mütekaid, cebelü bedeliyesinden ve Mardin aşireti mukataasından karşılandığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığı (BOA)

Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (MAD. d.) Defter No: 1943, 6315

Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye (C. AS.) Dosya ve Gömlek No: 679/28546, 772/32653, 333/13800, 681/28627, 1034/45386, 1060/ 46622, 320/13234, 843/ 35986, 388/ 16024, 333/ 13812, 681/ 28627, 335/ 13879, 501-20936, 843/ 35986.

Muallim Cevdet Tasnifi Dâhiliye (C. DH) Dosya ve Gömlek No: 208/ 10373, 235/11720.

Ali Emiri I. Mahmud (AE. SMHD. I.) Dosya ve Gömlek No: 171/13105, 261/21171, 208/ 16442, 180/14008, 189/ 14670, 180/13988, 167/12654, 173/13370, 166/12611, 187/14484, 186/14452, 241/19534, 195/ 5310, 185/ 14361.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e). Dosya ve Gömlek No: 353/2, 332/22, 501/ 25, 640/9, 892/1.

Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM) Defter No: 151.

Telif Eserler

Afyoncu, E. (2004). Mevacib. TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 29, ss. 418–420). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ateş, A. (2012). *Osmanlı-İran siyasi ilişkileri*. Ankara: Altınpost Yayınları.

Aydın, D. (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve teşkilatı: Kuruluş ve genişleme devri (1535–1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aydın, M. (2021). Kars Kalesi'nin yeniden inşası ve Kars Beylerbeyliği'nin kurulması (1578–1580). *International Social Sciences Studies Journal*, 7(89), 4681–4695.

Aykut, N. (1984). IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnamesi. *Tarih Dergisi*, (34), 183–246.

Çelebizâde İsmail Âsım Efendi. (2013). *Tarih-i Çelebizâde* (Cilt 3, A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakar ve A. Z. İzgöer, Haz.). İstanbul: Klasik Yayınlar.

Demir, E. (2017). *Azerbaycan, Gürcistan ve Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Əfəndiyev, O. (2007). *Azərbaycan Səfəvilər Dövləti*. Bakı: Şərq-Qərb.

Emecen, F. (1989). Ahmed Paşa, Şehlâ. TDV İslam Ansiklopedisi (s. 114). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Emecen, F. (2010). Şahkulu Baba Tekeli. TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 38, ss. 284–286). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erkal, M. (1991). Arşın. TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 3, ss. 411–413). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Evliya Çelebi. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Cilt II/II, Y. Dağlı ve S. A. Kahraman, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âli. (2014). *Nusret-nâme* (M. Eravcı, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Gündüz, T. (2001). Kars. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 24, ss. 515–518). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (1980). Osmanlı pamuk pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar rekabetinde emek maliyetinin rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979–1980 Özel Sayısı, 1–65.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar* (Cilt I). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2014). *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar* (Cilt II). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpçioğlu, M. (2009). 1969 numaralı ruznamçe defterine Kanuni Sultan Süleyman’ın Nahçıvan seferi. II. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (15–17 Ekim 2008), Kars, 167–180.
- İzzi Süleyman Efendi. (2019). *İzzi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157–1165/1744–1752)* (Z. Yılmaz, Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kars Tarihi: Geçmişten Cumhuriyete. (2011). Kars: T.C. Kafkas Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, O. (2012). Teşkilat ve işleyiş bakımından Doğu hududundaki Osmanlı kaleleri ve mevacib defterleri. *OTAM*, (31), 87–128. Ankara.
- Kılıç, R. (2006). *Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520–1566)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kırzioğlu, F. (1953). *Kars Tarihi* (Cilt I). İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (1977). Kars. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt VI, ss. 36–363). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kırzioğlu, F. (1998). *Osmanlılar’ın Kafkas Elleri’ni Fethi (1451–1590)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kimya, O. (2023). Nadir Şah Afşar’ın Kars kuşatmaları. In *Nadir Şah’ın Mirası* (ss. 343–359). İstanbul: Selenga Yayınları.
- Kimya, O., Kasımov, C. ve Gök, U. (2020). Yakın ve Orta Doğu’da mezhepsel çatışmaların çözümü bakımından Nâdir Şah Afşar’ın faaliyetleri ve Necef Komisyonu. *Turkuaz Dergisi*, (2), 186–198.
- Köroğlu, R. (2022). *İcmal-i Ahval-i Nadir Şah (Dil İncelemesi-Metin-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küveli, Ö. (2014). *Osmanlı Safevi Münasebetleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Mustafa Naîmâ Efendi. (2007). *Târih-i Naîmâ (Ravzatü’l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî’l-Hâfikayn)* (Cilt II, M. İpşirli, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Orhankazi, S. (2023). XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı sınır muhafazasında Kars. *OTAM*, (54), 135–151.
- Özbek, M. (2022). *Tarih-i Nadir Şâh” adlı esere göre 18. yüzyılın ilk yarısında İran (Transkripsiyon ve tahlili)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Özcan, A. (2019). Mehmed Paşa, Yeğen. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt Ek 2, ss. 230–232). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (2006). Nâdir Şah. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, ss. 276–277). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özcan, A. (2021). II. Abdülhamid dönemi Osmanlı-İran ilişkileri (1876–1909) (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Peçevi İbrahim Efendi. (1992). *Peçevi Tarihi* (Cilt II, B. S. Baykan, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pakalin, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (Cilt II). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Shahed, B. (2016). *Dürre-i Nadiri'ye göre Nadir Şah ve dönemi: Tercüme ve değerlendirmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Selânikî Mustafa Efendi. (1999). *Tarih-i Selânikî (971–1003/1563–1593)* (M. İpşirli, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sırrı Efendi. (2012). *Risâletü't-Târih-i Nâdir Şâh (Makâle-i Vâkı'a-ı Muhâsara-i Kars)* (M. Y. Ertaş, Haz.). İstanbul: Kitabevi.
- Sümer, F. (1999). *Safevi Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sümer, F. (1991). *Avşarlılar. TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 164–166). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. (1976). *Mür'i't-Tevârih* (M. Aktepe, Haz.). İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2000). *İmdâdiyye. TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22, ss. 221–222). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı mâli tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tournefort, J. D. (2008). *Tournefort Seyahatnamesi* (Cilt II, T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi. (2007). *Subhî Tarihi (Sâmî ve Şâkir tarihleri ile birlikte)* (M. Aydiner, Haz.). İstanbul: Kitabevi.
- Uluerler, S. (2023). *Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'yle savaşıması*. In *Nadir Şah'ın Mirası* (ss. 403–437). İstanbul: Selenga Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti teşkilatından kapukulu ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi* (Cilt II–III–IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi* (Cilt V). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.